

# Lexicon da teater svizzer

In'ovra cumplessiva che resguarda tut las quatter regiuns linguisticas

■ **Otg onns lavur, in preventiv da passa dus milliuns francs, 400 collavuraturas e collavuratur, 2168 paginas, quatter linguas ed in pais da 6,3 kilos: quai en las coordinatas da l'emprim Lexicon da teater svizzer (LTS), in'ovra cumplessiva ch'è cumparida il 2005 en trais toms e ch'è er accessibla dapi il 2012 en versiun online.** «Chattà» preschenta l'ovra a basa dals texts explicativs cuntegnids en la versiun stampada ed en la Vichipedia rumantscha e dat in insatg dal cuntegn.

## Punct da partenza e finamira

«Lexicons da teater datti en tut ils pajais vischins da la Svizra, en mintga pajais schizunt plirs e savens en pliras ediziuns extendidas. En quel pajais da l'Europa che mussa probablmain la pli gronda activitad da teater n'existiva dentant nagin'ovra ch'ins avess pudì surlavurar e curreger. Ins ha l'emprim stuì fundar l'Institut per la scienza da teater l'on 1992 per iniziar la perscrutaziun che pussibilescha uss in tal cumenzament.» Uschia scrivan ils editurs en la prefaziun da la versiun stampada. Ed els vulan propi avair chapì quest'ediziun sco punct da partenza d'in project a lunga durada: «Bleras lecturas e blers lecturs critics vegnan a sa participar a l'ovra, sch'els ac-



cumpognan quella durant pliras ediziuns dal debut a la perfecziun.» A quest intent serva segiramain er la versiun digitala ch'è concepida sco wiki e che pussibilescha tut tenor en avegnir l'actualisaziun participativa da l'ovra.

## Concept e cuntegn

Il Lexicon da teater svizzer – Theaterlexikon der Schweiz – Dictionnaire du théâtre en Suisse – Dizionario Teatrale Svizzero è da l'entschatta ennà stà in project ambizius. La plurilinguitad e la dimensiun nunusitada resultan da l'istorgia da teater svizra e da la vasta noziun dal teater propagada a l'Institut per la scienza da teater Berna. Las differentas furmas da teater èn sa sviluppadas independentamain en las quatter regiuns linguisticas,

en general en la tensiun tranter l'identitad regiunala e la relaziun cun ils pajais vischins da la medema lingua. Per quest motiv serva il territori odiern da la Svizra sco punct da partenza da l'ovra, ma er la lavur da Svizras e Svizzers a l'exteriur e dad estras ed esters en Svizra vegn resguardada.

Il Lexicon da teater svizzer resguarda l'istorgia dal teater svizzer a partir da l'entschatta en il temp medieval en fin oz cun in accent sin il 20avel tschientaner. A la basa da l'ovra stat ina noziun dal teater che na sa restrenschia betg mo al teater convenziunel ed al teater da saut e da musica, ma cumpiglia era il cabaret ed il teater da figuras, da giuvenils e da laics. Er la dramatica, la musica da teater, il decor, la critica da teater ed ulteriurs secturs dal teater vegnan resguardads.

Var 3000 artitgels èn deditgads a persunas, per exempel a dramatichers, actors, reschissurs, cumponists, chantadurs, dirigents, decoratur da tribuna, comichers e critichers.

Passa 500 artitgels tractan teaters e gruppas libras. Il rest è deditgà a temas specifics sco il teater dad impedids e la Street Parade a Turitg. Era furmas localas, regiunalas e localas dal teater en Svizra vegnan descrittas.

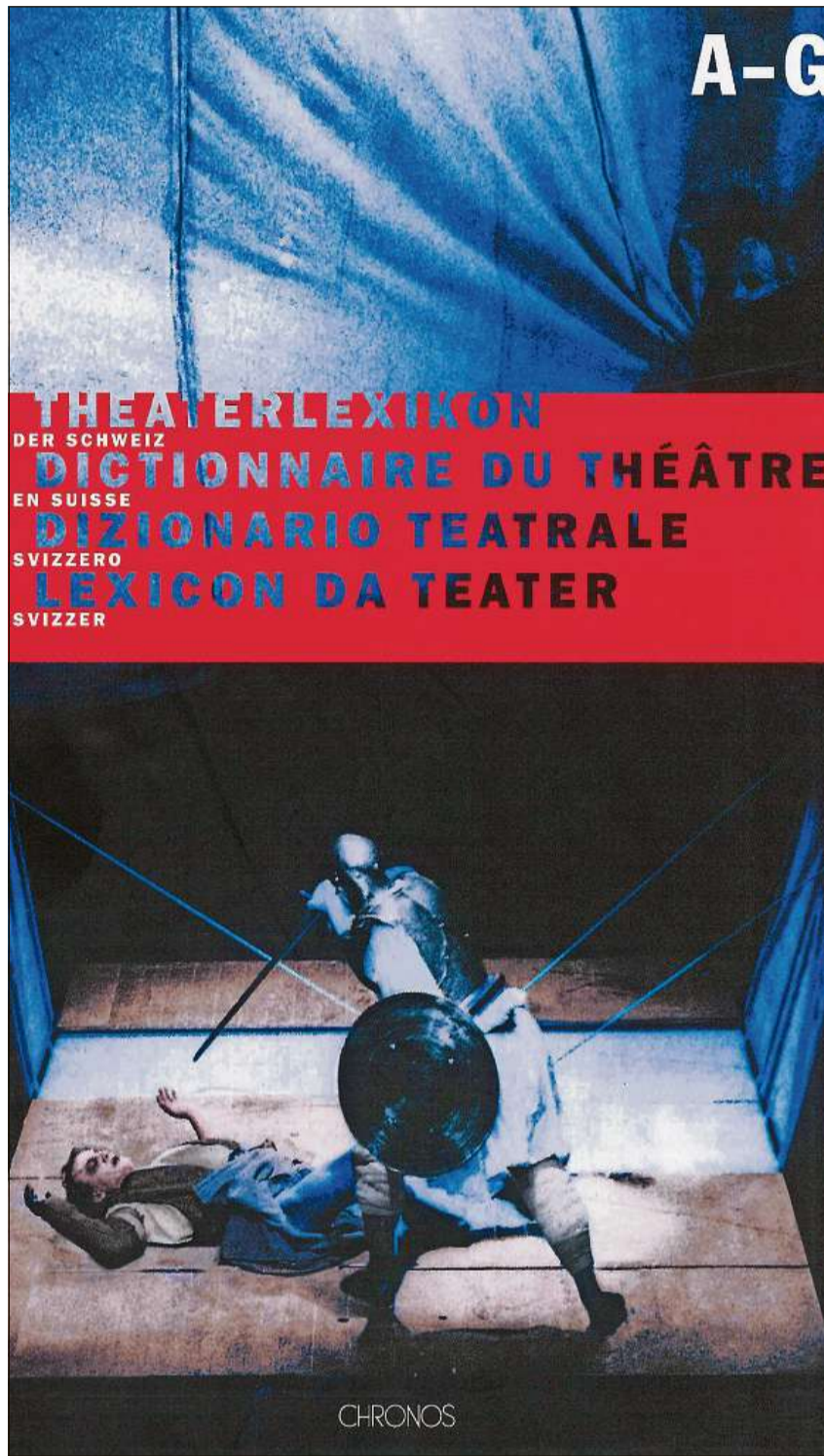
## Svilup dal project ed ediziuns

Il Lexicon da teater svizzer è vegnì elavurà tranter il 1997 ed il 2005 a l'Institut per ciencias da teater da l'Universitad da Berna. Quest institut è vegnì fundà il 1992 sco emprima instituziun ch'è deditgada a la perscrutaziun dal teater en Svizra.

Il 2005 è il Lexicon cumparì tar la chasa editura Chronos a Turitg. Ils var 3600 artitgels èn repartids sin trais toms cun 2168 paginas en total e vegnan accumpagnads da 800 illustraziuns.

Il 2012, cura che la digitalisaziun dals artitgels è stada cumplettada, han ins lantschà uffizialmain la versiun online. Per il mument sa tracti d'ina digitalisaziun da l'ediziun stampada e betg d'ina reediziun surlavurada ed amplifitgada. Sco tar projects sumegliantas, per exempel il Lexicon istoric retic, na cuntegna la versiun digitala naginas illustraziuns.

Tar il Lexicon da teater svizzer online sa tracti d'in wiki ch'utilisescha la mede-



En trais toms voluminus preschenta il lexicon tut las fassetas da l'art dramaturgic en Svizra.

ma software sco la Vichipedia, numnadamain MediaWiki. La registraziun sco utilisador e la modificaziun dals artitgels è restrenschida sin participants dal project.

## Elavuraziun dals artitgels rumantschs

Il Lexicon da teater svizzer cumpiglia en tut 68 artitgels rumantschs: 58 artitgels biografics e 10 artitgels tematics. Quels èn vegnids selecziunads d'ina grupp d'evaluaziun sut la direcziun da Clà Riatsch. Ils artitgels sco tals derivan per gronda part dad Esther Krättli (21), Gion Deplazes (16), Annetta Ganzoni (9), Giusep Decurtins (5) ed Ursina Guldemond-Netzer (5). Ulteriurs artitgels han contribuì: Ingrid Bigler-Marschall, Imelda Coray-Monn, Nina Debrunner, Jacques Guidon, Ricarda Liver, Jon Nuotclà, Mevina Puorger, Violanta Spinass Bonifazi, Dirk Strohmman e Claudio Vincenz.

Malgrà che bunamain tut las auturas ed ils auturs dals artitgels rumantschs èn oriunds da la Rumantschia, èn ils artitgels vegnids redigids en in emprim pass per tudestg, «um die redaktionelle Bearbeitung durch die deutschsprachige Redaktion zu gewährleisten». La Lia Rumantscha ha silsuentar translàt las versiuns finalas en rumantsch grischun. Avant che stampar ils artitgels èn quels danovamain vegnids controllads dals auturs, da Clà Riatsch e d'in correctur. En il product final stat sco emprim la versiun rumantscha e sutvi l'original tudestg.

## Artitgels d'auturas e d'auturs

Da B sco Bardill fin a W sco Wiesel chatan ils lecturs interessads infurmaziuns detagliadas davart exponentas ed exponentes dal moviment da teater rumantsch

(cf. la chascha cun la survista cumplessiva).

Ins intervegn tranter auter che Linard Bardill, surtut enconuscent sco chantatur e raquintader d'istorgias, n'ha betg mo scrit programs da tribuna per uffants, ma era tocs sco «Der Sprung im Traum» davart l'anarchist e psicoanalist Otto Gross u l'elavuraziun scenica dal toc «Typhoid Mary» da Jürg Federspiel.

Main enconuscent vegn ad esser Fadrich Wiesel ch'è naschì enturn il 1630 a Zuoz. El ha principalmain scrit dramas barocs plain acziun davart l'amur e la mort cun numerusas scenas comicas e parodisticas. In fatg remartgabel: tut las rollas en quests dramas vegnivan giugadas dad umens.

## Artitgels tematics

Sper ils artitgels biografics cumpiglia il Lexicon da teater svizzer diesch artitgels tematics scrits en lingua rumantscha. Quels sa laschan sutdivider en duas gruppas:

L'emprima preschenta furmas da teater istoricas. Quellas tanschan dals «Gieus biblics» e dal «Saut dals morts» (16avel/17avel tschientaner) sur las «Passiuns rumantschas» dal temp baroc e la «Dretgira nauscha / gieu da tschaiver» fin al «Gieu da peleginadi da Ziteil» (emprima mesadad dal 20avel tschientaner).

La segunda grupp d'artitgels tematics rumantschs preschenta lieus, instituziuns e gruppas ch'èn sa deditgads u sa deditgeschan spezialmain al teater. Igl èn quai la «Scola claustrala da Mustér», «La Culissa, Scuol», il «Post da teater da la Lia Rumantscha» ed il «Festival da Teater Tusaun». Sco exempel suonda l'artitgel davart la grupp da teater «La Culissa» ch'è vegnì redigì dad Annetta Ganzoni.

## «La Culissa»

La grupp da teater La Culissa vegn fundada sco uniuil il 1944 ad Ardez. Sia finamira è da promover il teater popular rumantsch en Engiadina e da crear novs tocs e novas translaziuns da teater en lingua rumantscha. L'emprim reschissur è Ludwig Hatecke dad Ardez, ina vischianca cun ina remartgaba tradiziun da teater. Suentar tschintg onns surpiglia Jon Semadeni la reschia. Ils auters commembers da la grupp da teater vegnan da las vischiancas da la regiun. Cun il temp sa furma ina pitschna grupp schelta che represchenta tocs da teater en las vischiancas da l'Engiadina e da la Val Müstair, a Cuira e pli tard er a Berna e Turitg. La forza centrala da La Culissa è Semadeni che scriva ina gronda part dals tocs represchentads e fa er d'actor e da reschissur. Da la lavur administrativa ed organisatoria s'occupa Mengia Semadeni-Demarmels, l'artista Madlaina Demarmels concipescha las culissas, Cla Biert e Men Rauch contribueschan tranter auter lur enconuschienschas musicalas e scrivan texts da cabaret, il scriinari Jon Carl è responsabel per las lavurs praticas. Sco actors vegnan engaschadas differentas persunas sper Biert, Rauch, Semadeni-Demarmels e pli tard Jacques Guidon ed Angelica Biert. L'entir project vegn finanzià da persunas privatas senza sustegn dal maun public; la famiglia Demarmels fa la factura; las spensas da las acturas, dals actors e da la reschia vegnan indemnissadas.

Sco premiera tscherna La Culissa il 1945 l'emprima represchentaziun da «Chispar Rentsch» da Semadeni. La renunzia a patos e romantica, la lingua prosaica contemporanea, la concepziun dramatica e l'avertura vers temas politics actuals èn elements caracteristics da La Culissa e daventan directivs per la lavur da teater en l'Engiadina e la Val Müstair. I suondan las emprimas represchentaziuns dad «Il pövel cumanda» (1946) e «La s-chürdüm dal sulai» (1950) da Semadeni e dal gieu festiv «La chanzun da la libertà» (1952) da Rauch e la represchentaziun da «L'avar» da Molière (1947, translaziun da Semadeni). Grond success han ils dus programs da cabaret «La Panaglia» (1951) e «La travaglia dal docter Panaglia» (1954) cun texts e chanzuns da Rauch, Semadeni e Biert. I vegnan represchentads «La Cruschada» (tenor «Hans Berner und seine Söhne» da Jeremias Gotthelf, 1957, Scuol), «Ün quader chi nu quadra» (1960) e «Battacour e battaporta» da Semadeni (1971, Samedan) sco er «La dumanda» (tenor Tscheschow, 1974, Sent). Gia durant ils emprims diesch onns dapi la fundaziun producecha La Culissa bunamain mintg'onni in gieu auditiv per il Radio Rumantsch. Suentar la midada da la famiglia Semadeni a Samedan il 1960 sa furma ina nova truppa da La Culissa che creescha, ultra da singulas represchentaziuns, oravant tut gieus auditivs per il Radio Rumantsch. Il davos gieu auditiv è «Tarablas da la not» (1979), ina reelavuraziun da Semadeni da ses raquint «Il giat cotschen» cun el en la rolla principala (1980 emprim'emissiun, 1982 emprim'emissiun da la versiun tudestga «Nachtgeschichten» dad Iso Camartin, Radio da la Svizra tudestga e retorumantscha DRS). L'intenziun da Semadeni da fundar in teater popular rumantsch a Zernez na po betg vegnir realisada.

## La preschentaziun:

Andreas Kotte (ed.). Lexicon da teater svizzer. Turitg 2005. Versiun online: <http://tls.theaterwissenschaft.ch>.

## Dapli infurmaziuns:

[chatta.ch/?hiid=164](http://chatta.ch/?hiid=164)  
[www.chattà.ch](http://www.chattà.ch)

## Artitgels d'auturas e d'auturs dal territori rumantsch

### Surselva/Val dal Rain:

- Gion Theodor de Castelberg (1748–1818)
- Peder Anton de Latour (1778–1864)
- P. Maurus Carnot (1865–1935)
- Alfons Eduard Tuor (1871–1904)
- Flurin Camathias (1871–1946)
- Gieri Vincenz (1897–1982)
- Carli Fry (1897–1956)
- Guglielm Gadola (1902–1961)
- Benedetg Caminada (1905–1974)
- Giusep Durschei (1911–1983)
- Toni Halter (1914–1986)
- Alfons Vinzens (1915–1991)
- Gion Deplazes (1918–2015)
- Felici Hendry (1919–2006)
- Donat Cadruvi (1923–1998)
- Hendri Spescha (1928–1982)
- Theo Candinas (\*1929)
- Ursicin Gion Geli Derungs (\*1935)
- Gion Antoni Derungs (1935–2012)
- Martin Derungs (\*1943)
- Silvio Camenisch (\*1953)
- Flurin Spescha (1958–2000)

### Sutselva e Surmeir:

- P. Alexander Lozza (1880–1953)
- Giatgen Mitgel Uffer (1883–1965)
- Gion Not Spegnas (1888–1971)
- Steafan Loringett (1891–1970)
- Giuseppe Gangale (1898–1978)
- Bonifazi Plaz (1906–1961)
- Gieri Ragaz (1907–1988)

- Giorg Dolf (1911–1955)
- Tani Dolf (1913–1999)
- Curo Mani (1918–1997)
- Gion Peder Thöni (1921–2014)
- Giovanni Netzer (\*1967)

### Engiadina:

- Gian Travers (1483/84–1563)
- Durich Chiampel (1510–1582)
- Fadrich Wiesel (ca. 1630–1690)
- Giovanni Mathis (1824–1912)
- Chasper Bardola (1831–1919)
- Clementina Gilly (1858–1942)
- Annetta Klainguti-Ganzoni (1875–1936)
- Lina Liun (1875–1943)
- Eduard Bezzola (1875–1948)
- Jachen Luzzi (1880–1949)
- Men Rauch (1888–1958)
- Artur Caffisch (1893–1971)
- Men Gaudenz (1899–1982)
- Jon Semadeni (1910–1981)
- Gian Belsch (1913–2002)
- Tista Murk (1915–1992)
- Cla Biert (1920–1981)
- Andri Peer (1921–1985)
- Angelica Biert (\*1928)
- Jacques Guidon (\*1931)
- Jon Nuotclà (\*1934)
- Pol Clo Nicolay (\*1942)
- Clo Duri Bezzola (1945–2004)
- Linard Bardill (\*1956)